

D.U. STIKKER

Een zakenman in de politiek

M.F. Westers

Inleiding

In deze bijdrage wordt een poging gedaan een schets van de mens en politicus Dirk Uipko Stikker te geven.

Hiertoe volgt allereerst een kort overzicht van Stickers leven. Vervolgens komt Stikker als politicus aan de orde. Hierbij zal de betekenis die hij voor de vvd heeft gehad, een centrale plaats innemen.

Kort overzicht van Stickers leven

Dirk Uipko Stikker werd op 5 februari 1897 in het Groningse Winschoten geboren. Zijn vader had daar een effectenfirma. Stikker was zowel van vaders als van moeders zijde van Groningse afkomst. De lagere school bezocht Stikker in Winschoten. Toen Dirk 10 jaar oud was, verhuisde het gezin Stikker wegens uitbreiding van de effectenfirma van zijn vader naar de stad Groningen, alwaar hij het gymnasium bezocht.

Dirk had een zwakke gezondheid. Tijdens zijn middelbare schooltijd bracht hij verschillende periodes door in een Zwitsers kuuroord. Na het behalen van zijn gymnasiumdiploma ging Stikker rechten studeren. Tijdens zijn studie stortte Stikker zich vol overgave in het studentenleven. Hij bracht het tot voorzitter van het Groningse studentencorps. Politieke belangstelling had hij in die jaren nog niet. In zijn memoires spreekt hij van het roestoud liberalisme van zijn jeugd.

In 1922 trouwde Dirk met Catharina Paulina van der Scheer. Na zijn studie ging Stikker werken bij de Twentsche Bank. Hij maakte snel carrière; hij begon met het uitschrijven van incassonota's, die begonnen met de letters P, Q en R, doorliep vervolgens in rap tempo diverse echelons totdat in 1934 zijn benoeming volgde tot regionaal directeur in Haarlem.

Toen hij nog maar net directeur was, kreeg hij van een vriend de tip dat bij de Heinekens Bierbrouwerij Maatschappij (HBM) een directie-functie vacant was. Aanvankelijk toonde hij weinig belangstelling, maar toen Stikker eenmaal de balans van de Bierbrouwerij Maatschappij onder ogen had gekregen,

was zijn beslissing snel genomen.

Een nieuwe periode in zijn leven brak aan. Aanvankelijk hield Stikker zich bij Heineken bezig met de kredietverlening, maar vanaf 1938 was hij ook verantwoordelijk voor het sociaal beleid van de brouwerij.

In dat jaar werd hij tevens actief in de werkgeverswereld. Tijdens de oorlogsjaren vervulde Stikker een prominente rol in het geheime overleg dat plaatsvond tussen werkgevers en werknemers over onder andere de inrichting van de Nederlandse samenleving na de oorlog. Samen met Prof. Mr. A.R. Molenaar, de latere liberale fractie-voorzitter in de Eerste Kamer, werkte Stikker plannen uit voor wat later de Stichting van de Arbeid zou gaan heten. De Stichting van de Arbeid werd direct na de bevrijding opgericht. Stikker werd haar eerste voorzitter.

Hij was in deze jaren eveneens voorzitter van het Centraal Sociaal Werkgeversverbond en van de Raad van Bestuur in Arbeidszaken. Door deze actieve rol op sociaal-maatschappelijk gebied maakte Stikker kennis met de landelijke politiek. In november 1945 werd hij benoemd tot lid van de Eerste Kamer.

In het voorjaar van 1946 was Stikker nauw betrokken bij de oprichting van de Partij van de Vrijheid, waarvan hij voorzitter werd. In januari 1948 werd hij eveneens voorzitter van de toen gevormde Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (vvd).

In september 1948 verliet Stikker het bedrijfsleven; hij werd minister van Buitenlandse Zaken in het kabinet-Drees. Tijdens zijn ministerschap bepaalde de Indonesische kwestie voor een groot deel zijn werkzaamheden. Daarna besteedde hij veel tijd aan de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (oees), waarvan hij van 1950 tot 1952 voorzitter was. Belangrijk tijdens zijn ministerschap was Nederlands toetreding tot de Noord Atlantische Verdragsorganisatie (navo) op 4 april 1949.

In januari 1951 kwam Stikker in een ernstig conflict met zijn eigen partij vanwege de regeringspolitiek ten aanzien van Nieuw-Guinea. Mede door deze kwestie verliet hij in 1952 Nederland. In oktober 1952 werd Stikker benoemd tot ambassadeur in Londen. In deze Londense periode, die tot 1958 duurde, vertegenwoordigde hij Nederland eveneens bij de IJslandse regering. Daarnaast had hij vanaf 1954 namens Nederland zitting in de Permanente Raad van de West Europese Unie (weu), die in Londen zetelde. In de jaren 1955 en 1956 werd Stikker voorts belast met de leiding van de Nederlandse delegatie naar de Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties.

In deze jaren groeide Stikker verder uit tot een internationale figuur. Op 15 juni 1958 volgde hij Mr. E.N. van Kleffens op als Permanent Vertegenwoordiger voor Nederland bij de navo en de oees in Parijs. Zijn reputatie groeide internationaal dusdanig, dat hij in april 1961 werd gekozen tot Secre-

taris-Generaal van de NAVO. Stickers zwakke gezondheid, die hem in deze jaren parten speelde, maakte tenslotte dat hij zeer tot zijn spijt deze veeleisende functie eind juli 1964, na een langdurige ziekteperiode, moest neerleggen. Hij vestigde zich in Menaggio, prachtig gelegen aan het Comomeer in Noord-Italië. Stikker werkte in deze jaren aan zijn memoires. Daarnaast schreef hij diverse artikelen, waarin hij zijn mening gaf over een breed veld van politieke en sociaal-economische vraagstukken.

In 1968 bezocht Stikker, op verzoek van de VN, een aantal ontwikkelingslanden om de rol te onderzoeken die private ondernemingen in deze landen zouden kunnen spelen bij het bevorderen van hun export. Hij schreef over deze reis een uitvoerig rapport, dat in dat jaar in New York verscheen. Zijn levensavond bracht Stikker door in Nederland, waar hij op 24 december 1979 in Den Haag overleed.

Stikker heeft zich in zijn betrokkenheid met de vele internationale organisaties als de NAVO, de OEEB, de Europese Betalings Unie, de EEG en de WEU altijd een voorstander getoond van Atlantische samenwerking. Een Atlantische gemeenschap had voor hem een hogere prioriteit dan een Europese. Hij geloofde niet in de haalbaarheid van een verregaand geïntegreerd en op supra-nationaliteit berustend Europa.

Stikker ontving in zijn leven een groot aantal onderscheidingen. In 1952 kreeg hij van de Carnegie Foundation de Waterler Vredesprijs; in 1964 verleende de Brown University (Providence, Rhode Island) hem een ere-doctoraat op voordracht van de Verenigde Naties.

Stikker als politicus

In november 1945 werd Stikker, zoals wij zagen, benoemd tot lid van de Eerste Kamer. Hij bekleedde dit lidmaatschap op grond van zijn voorzitterschap van de Stichting van de Arbeid en niet vanwege een lidmaatschap van een politieke partij. Hij was niet partijgebonden. Vóór de oorlog was Stikker, politiek gezien, niet actief geweest. Er waren voor de Tweede Wereldoorlog in Nederland twee liberale partijen: de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) en de Liberale Staatspartij (LSP). Van deze beide partijen stond de LSP een behoudende politieke koers voor, terwijl de VDB zich in veel opzichten beduidend progressiever opstelde. Van 1934 tot 1937 maakten beide partijen deel uit van twee kabinetten-Colijn.

Na de Tweede Wereldoorlog vond er in Nederland op politiek gebied een heroriëntatie plaats. Samen met onder andere de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij ging de VDB in februari 1946 op in de Partij van de Arbeid. Pogingen die door jongeren uit de LSP waren ondernomen om tot samenwerking met de VDB te komen, waren op niets uitgelopen. Met de verkiezingen van mei 1946 in het verschiet, dreigde de LSP in een isolement te geraken.

Van het liberalisme ging in die dagen weinig wervingskracht uit. De partij diende te vernieuwen. Een aantal jongeren in de LSP zochten Stikker aan om hierin het voortouw te nemen. Dat hun keuze op Stikker viel, was vooral vanwege zijn voorzitterschap van de Stichting van de Arbeid.

Het partijprogramma werd vernieuwd; de partijnaam werd omgedoopt tot Partij van de Vrijheid. Stikker werd haar eerste voorzitter. Als partijvoorzitter hield Stikker zich vooral met organisatorische vraagstukken bezig. Hij was nauw betrokken bij de fondsenwerving van de partij en bij de reorganisatie van het partijsecretariaat.

In de loop van 1947 dreigde de Partij van de Vrijheid enigszins in het slop te geraken. De verkiezingen van mei 1946 hadden niet het doorslaggevende succes gebracht waarop was gehoopt. De partij bezette 6 zetels in de Tweede en 3 zetels in de Eerste Kamer. De partij had dringend behoefte aan een nieuw élan. Dat nieuwe élan zou komen uit de hoek van de voormalige vvd. Deze partij was, zoals wij zagen, in 1946 opgegaan in de Partij van de Arbeid. Dat gold ook voor vvd-voorman Mr. P.J. Oud, ondanks grote aarzelingen hiertoe.

Oud voelde zich in het socialistische kamp minder en minder thuis en op 30 augustus 1947 luchtte hij hierover openlijk zijn hart in een artikel in het Algemeen Handelsblad. Oud vroeg zich af of de tijd langzamerhand niet rijp was voor het opgaan van alle liberalen in één vooruitstrevende nieuwe liberale partij. In een reactie op dit artikel nodigde Stikker – eveneens per artikel in het Algemeen Handelsblad – Oud uit voor onderhandelingen. Deze onderhandelingen zouden leiden tot de oprichting van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie op 24 januari 1948.

Een echt nieuwe partij kon men de vvd evenwel niet noemen. Het ging namelijk niet om een fusie tussen de Partij van de Vrijheid en de groep-Oud, maar om een toetreding van deze groep. Net als in 1946 bij de oprichting van de Partij van de Vrijheid, was er niet over programma en beginselen onderhandeld, doch over de organisatie en de presentatie naar buiten toe. Ook nu werd de partij als vooruitstrevend en anti-socialistisch gepresenteerd.

Het belang van de toetreding van Oud en de zijnen zat in de eerste plaats in het feit, dat naar buiten toe met succes de suggestie was gewekt dat er inderdaad een nieuwe partij was geboren. Het uittreden van Oud uit de Partij van de Arbeid had in de pers ruime aandacht gekregen, evenals zijn toetreding tot de Partij van de Vrijheid, die op dat moment vvd ging heten om het vernieuwde extra te onderstrepen. Het gaf de partij een nieuw élan op het juiste moment.

Vanzelfsprekend was Ouds toetreding ook vanwege zijn persoonlijke kwaliteiten van groot belang voor de partij. Het had de Partij van de Vrijheid tot dan toe aan een duidelijk gezicht ontbroken. De raspoliticus Oud zou dit gezicht in hoge mate gaan bepalen. Ook nu, evenals bij het in het leven

roepen van de Partij van de Vrijheid, zouden er reeds na enige maanden verkiezingen worden gehouden. Van de vernieuwde vvd ging een nieuwe aantrekkingskracht uit, waardoor de aanhang van de partij duidelijk verbreedde. Van belang was ook dat er een basis was gelegd voor de hereniging van de beide liberale stromingen van vóór de Tweede Wereldoorlog in één politieke partij.

Bij de verkiezingsstrijd van 1948 werd Oud lijsttrekker. Stikker was partijvoorzitter. Bij de verkiezingen van 1948 speelde het Indonesische vraagstuk een centrale rol. De Partij van de Vrijheid had zich tot dan toe in het parlement tegen een eventuele soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië uitgesproken.

Stikker was op diverse manieren bij de Indonesische kwestie betrokken. In de eerste plaats vanwege de belangen die Heineken in het Verre Oosten had. In dat kader had hij er diverse zakenreizen naartoe gemaakt. In de tweede plaats was Stikker woordvoerder voor Indonesische aangelegenheden in de Eerste Kamer voor de Partij van de Vrijheid. Aanvankelijk stond Stikker met zijn opvattingen over Indonesië op één lijn met zijn partij. Zo had hij in juli 1947 het militaire ingrijpen van Nederland in Indonesië gesteund. Gaandeweg echter werd zijn standpunt genuanceerder en ontstond er ruimte tussen de opvattingen van Stikker en die van zijn partij.

Tijdens de verkiezingsstrijd van 1948 deed zich een incident voor tussen Stikker en zijn partij, de vvd. Vlak voor de verkiezingen reisde Stikker nog een keer naar Indonesië, om zich daar persoonlijk van de situatie op de hoogte te stellen. Eenmaal terug in Amsterdam trof hij op diverse plaatsen vvd-verkiezingsaffiches aan, met daarop de afbeelding van Soekarno en daaronder de tekst: 'Het roer moet om' en 'Hebt U er ook genoeg van?'. Stikker verweet Oud dat hij het ophangen van de affiches niet had voorkomen en hij dreigde zich zelfs uit de politiek te zullen terugtrekken. Alhoewel dit incident werd opgelost, zou het Indonesische vraagstuk voor grote moeilijkheden tussen Stikker en zijn partij en met name tussen Stikker en Oud zorgen.

Na de verkiezingen in 1948 nam de vvd deel aan de regering. Stikker werd minister van Buitenlandse Zaken. Dit was voor hem geen eenvoudige beslissing geweest. Als minister van Buitenlandse Zaken zou hij medeverantwoordelijk zijn voor het Indonesië-beleid van de regering en het was uitgerend deze kwestie, waarover hij met zijn partij in aanvaring was geweest. Daar kwam bij dat het hem moeilijk viel zijn banden met het bedrijfsleven, waaraan hij zijn hart had verpand, te moeten afbreken. Tevens zou het salaris dat hij als minister zou ontvangen slechts een fractie bedragen van hetgeen hij op dat moment genoot. Tenslotte zal het bij Stickers aarzeling een rol hebben gespeeld, dat hij als minister het voorzitterschap en daarmee de invloed op de koers van zijn partij zou verliezen.

Het ministerschap had voor Stikker echter ook een aantal aantrekkelijke kanten. Hij was door zijn werkzaamheden bij de HBM internationaal georiënteerd. Hij hield bovendien van reizen. Buitenlandse Zaken was in dat opzicht de ideale post voor hem. Het perspectief om wellicht een internationale carrière te kunnen opbouwen was aanlokkelijk. Daarbij kwam natuurlijk dat een ministerschap Stickers ijdelheid streelde.

Stickers benoeming tot minister van Buitenlandse Zaken was in twee opzichten een novum. Het was de eerste keer dat iemand uit het bedrijfsleven, dus niet afkomstig uit de diplomatieke dienst, tot minister van Buitenlandse Zaken werd benoemd. Daarnaast was Stikker de eerste partijminister. Voorheen waren ministers van Buitenlandse Zaken politiek kleurloze, niet-partijgebonden figuren. Aanvankelijk keek men op het ministerie van Buitenlandse Zaken vreemd aan tegen deze man uit het bier. Stikker wist zich echter verrassend snel in te werken.

Op 7 augustus 1948 werd het kabinet-Drees/Van Schaik beëdigd. Diezelfde dag legde Stikker al zijn zakelijke en maatschappelijke functies neer. Oud maakte na tien jaar zijn rentree in de Tweede Kamer. Hij werd fractievoorzitter van de vvd en combineerde deze functie met zijn burgemeesterschap in Rotterdam. Daarnaast volgde hij Stikker op als partijvoorzitter.

Toen Stikker in augustus 1948 als minister aantrad, werd zijn aandacht direct ten volle opgeëist door de Indonesische kwestie. Het proces dat tot de Indonesische onafhankelijkheid zou leiden, had met de aanvaarding van de daarvoor noodzakelijke grondwetswijziging door de Staten-Generaal een belangrijke impuls gekregen. Na moeizame onderhandelingen debatteerde de Staten-Generaal in december 1949 tenslotte over de soevereiniteitsoverdracht. In de Tweede Kamer liet fractievoorzitter Oud er geen twijfel over bestaan, dat de beslissing van de vvd over al dan niet steun verlenen aan de soevereiniteitsoverdracht, uiterst moeilijk was geweest. Oud sprak zelfs van een afschuwelijke beslissing.

In de onderhandelingen met Indonesië was ten aanzien van Nieuw-Guinea bepaald dat dit eiland niet bij de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië zou zijn inbegrepen. Het zou onder Nederlands bestuur blijven en binnen een jaar zou nader over de status van het gebied worden onderhandeld.

Direct na de soevereiniteitsoverdracht deden er zich in Indonesië een aantal gebeurtenissen voor, die de gemoederen in Nederland danig in beweging brachten. De Republiek begon met het één voor één inlijven van de diverse deelstaten en -staatsjes. Deze aantasting van de federalistische structuur van Indonesië betekende een schending van de Acte van Soevereiniteitsoverdracht. Deze gebeurtenissen legden een zware hypotheek op de onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië die dat jaar over Nieuw-Guinea moesten plaatsvinden. Nieuw-Guinea werd voor beide partijen een prestigekwestie.

In mei 1950 had Oud namens zijn partij een motie ingediend, waarin hij het regeringsbeleid ten aanzien van Indonesië betreurde. Door deze motie, die uiteraard ook kritiek op minister Stikker inhield, verslechterde de relatie tussen de beide liberale voormannen.

Toen ten gevolge van de gebeurtenissen in Indonesië een voor alle partijen aanvaardbare oplossing van het vraagstuk niet haalbaar leek, pleitte Stikker in november 1950 voor uitstel van de onderhandelingen met Indonesië. Omdat de Ministerraad hem daarin niet volgde en zich begin december onder leiding van minister-president Drees achter de plannen van de minister van Overzeese Gebiedsdelen Mr. J.H. van Maarseveen stelde, kwam Stikker in een moeilijke positie te verkeren.

Dit voorstel kende twee varianten, waarvan de tweede voor Van Maarseveen de uiterste concessie was, namelijk overdracht van Nieuw-Guinea aan de Nederlands-Indonesische Unie. Stikker wist dat zijn eigen partij, de vvd, tegen een dergelijk voorstel zou zijn. Ondanks Stikkers bezwaren tegen dit voorstel, ging hij eind december akkoord met een door Drees voorgestelde procedure. Het voorstel zou op de Nieuw-Guinea-conferentie worden gepresenteerd, zonder dat Stikker hierbij aanwezig zou zijn. Een dergelijke procedure ontsloeg Stikker echter geenszins van zijn staatsrechtelijke verantwoordelijkheid hiervoor.

Bij de vvd riep deze houding van Stikker grote vraagtekens op. Men had verwacht dat Stikker zich tegen dit voorstel zou zijn blijven uitspreken en eventueel zijn ontslag zou hebben ingediend. Op vrijdag 5 januari 1951 ontving Stikker van Oud een brandbrief. Oud kondigde aan in Vrijheid en Democratie zijn teleurstelling te zullen uitspreken over het feit dat er onder de 15 ministers die het kabinet telde er zelfs niet één was geweest die tot de slotsom was gekomen dat hij een dergelijk beleid niet met zijn verantwoordelijkheid mocht dekken.

Op donderdag 18 januari 1951 debatteerde de Tweede Kamer met de regering over haar politiek ten aanzien van Nieuw-Guinea. Tijdens dit debat haalde Oud fel uit naar de regering. Een laatste poging van Stikker om per brief Oud te weerhouden een Motie van Wantrouwen in te dienen, had geen effect. In de nacht van 23 op 24 januari 1951 legde Stikker een verklaring af in de Tweede Kamer. Hij kondigde aan dat hij zou aftreden als de vvd een Motie van Wantrouwen zou indienen, zelfs als de motie zou worden verworpen door de Kamer. Ook dit dreigement sorteerde geen effect. Oud diende zijn motie in, waarin hij zijn teleurstelling uitsprak over het feit dat naar zijn mening het Kabinet de Nederlandse soevereiniteit over West-Nieuw-Guinea had opgegeven, zonder eerst de Tweede Kamer in de gelegenheid te hebben gesteld daar haar mening over te geven. Deze Motie van Wantrouwen werd verworpen met 66 stemmen tegen 26 stemmen. Stikker hield echter woord en trad af.

Zijn aftreden werd gevolgd door dat van het hele Kabinet. Deze aanvaring tussen Stikker en zijn partij was voor hem een dieptepunt in zijn politieke carrière. Voor Stikker vormde dit conflict ook een bevestiging van de weerstand die hij altijd al tegen de politiek had gevoeld. Een homo politicus, een raspoliticus is hij nooit geweest. Aan zijn periode als Eerste Kamerlid had hij ook weinig genoeg beleefd. Hij had grote moeite met de sfeer die in het parlement heerste, vooral wanneer Kamerleden in felle bewoordingen elkaars standpunten bestreden.

Stikker voelde zich dan ook aangesproken door het volgende citaat van Alexis de Tocqueville, dat hij als motto voor zijn memoires gebruikte: 'Men wil van mij een partijman maken, en dat ben ik niet; men schrijft mij harts-tochten toe, terwijl ik alleen meningen heb, of, beter gezegd, ik heb slechts één hartstocht, dat is de liefde voor vrijheid en menselijke waardigheid. Alle vormen van regering zijn in mijn ogen slechts de middelen, meer of minder volmaakt, om deze geheiligde en gewettigde hartstocht van de mens te bevredigen'.

Stikker was pragmatisch, of misschien eigenlijk meer praktisch ingesteld. Hij ging besprekingen in met een einddoel voor ogen, dat hij uiteindelijk meestal door loven en bieden wist te bereiken. De wijze waarop dit doel werd bereikt was voor hem van ondergeschikte betekenis. Het is daarom dat Stikker weleens werd verweten weinig beginselvast te zijn. Deze karaktereigenschap verklaart ook goeddeels Stickers aanvaring met zijn partijgenoot Oud. De raspoliticus Oud was het type van de staatsrechtgeleerde. Hij was een theoreticus, dogmatisch ingesteld, principieel en eerzuchtig. Stikker was daarentegen het type van de zakenman; hij was praktisch ingesteld, niet-dogmatisch, flexibel en a-politiek. Hij was zeker geen theoreticus, wél scherpzinnig en intelligent, maar niet een uitgesproken intellectueel. Het was een man uit de praktijk, met oog voor de grote lijnen.

Op zondag 28 januari 1951 werd Stikker door de Koningin voor consultatie uitgenodigd op paleis Soestdijk. Die avond ontving Stikker een informatie-opdracht om de mogelijkheden voor het oplossen van deze Kabinetscrisis na te gaan. Door tegenwerking van de zijde van de Partij van de Arbeid gaf Stikker zijn informatie-opdracht na enige dagen weer terug. De Kabinetscrisis werd uiteindelijk na 7 weken opgelost. Op 14 maart 1951 werd het tweede kabinet-Drees benoemd. Stikker werd opnieuw minister van Buitenlandse Zaken.

Tot aan de verkiezingen van 1952 deden zich geen verdere conflicten meer voor tussen Stikker en zijn partij. Na de verkiezingen van juni 1952 keerde hij niet meer als minister in een Kabinet terug, ondanks het feit dat hij hiervoor werd gepolst. De relatie tussen Stikker en de vvd was in deze jaren uiterst koel. Tijdens zijn ambassadeurschap zegde hij zelfs zijn lidmaatschap

van de vvd op. Pas in juni 1957 vond er weer een contact plaats tussen Stikker en zijn partij en wel tussen Stikker en Oud. Het was toen 40 jaar geleden dat Oud zijn intrede in de Tweede Kamer had gedaan en Stikker stuurde Oud een brief om hem met dit feit te feliciteren. Oud stuurde een brief terug om Stikker te bedanken en deze briefwisseling was het begin van een toenadering tussen de beide liberalen, die uiteindelijk tot een verzoening tussen hen zou leiden. In de zomer van 1958 werd Stikker weer als partijlid ingeschreven.

Op 20 januari 1968 vierde de vvd haar 20-jarig bestaan. Naast de fractievoorzitters van de Eerste en Tweede Kamer hielden Oud en Stikker een toespraak. Het lijkt goed hier te besluiten met het begin van Stickers redevoering:

‘Het is, meen ik, nu bijna 20 jaar geleden dat ik voor het laatst in een vergadering van de vvd het woord heb mogen voeren. Laat ik daarom beginnen met te zeggen dat ik het bijzonder op prijs stel dat vandaag Oud en ik ons samen tot U kunnen richten. Oud en ik hebben in ons politieke leven over één onderwerp, het Indonesische vraagstuk, diepgaande verschillen van mening gehad. Wij hebben beiden nog niet zo lang geleden in niet onduidelijke taal getracht onze wederzijdse inzichten in het dramatische gebeuren tussen de jaren 1948 en 1952 te schilderen en het is goed dat wij na het innerlijk leed en letsel dat wij door dit verschil van mening hebben ondergaan, nu weer samen voor U staan’.